

Trojanová, Jaroslava

K mezislovním asimilacím v mluvě na brněnsku

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1969, vol. 18, iss. A17, pp. [81]-92

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101069>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JAROSLAVA TROJANOVÁ

K MEZISLOVNÍM ASIMILACÍM V MLUVĚ NA BRNĚNSKU

0. Úvod

Cílem výzkumu byla analýza mezislovních hlasových asimilací v brněnské mluvě (také se zřetelem k mezislovnímu spojování párových konsonantů s následující samohláskou). Rozbor vycházel z pravidla, že ve spisovné výslovnosti před hláskami jedinečnými (*l, r, m, n, ň, j*) a před hláskou *v*, třebaže jsou to souhlásky znělé, na rozdíl od souhlásek párových k hlasové asimilaci nedochází. Ve většině moravských nářečí je však asimilace hlasová rozšířena daleko více než v Čechách. Kromě případů, které toleruje ortoepická norma, dochází tu u moravských mluvčích k realizacím neortoepickým. Tyto nespisovné asimilace, kdy se asimiluje neznělá souhláska k následujícímu konsonantu jedinečnému a kdy koncová znělá neztrácí znělost před následující jedinečnou, jsou jedním z hlavních charakteristických rysů moravské výslovnosti, který perseveruje velmi často i v projevu mluvčích profesionálů.

1. Metoda výzkumu

1.1. Sebraný materiál byl registrován z mluvních projevů různých osob v různých mluvních stylech. Výsledky rozboru pak byly konfrontovány s pravidly, která platí pro asimilaci českých souhlásek ve spisovné výslovnosti.¹

Svůj zájem jsem soustředila při studiu realizací asimilace hlasu před jedinečnými souhláskami a realizací skupin *k + v* pouze na mluvu brněnskou, přičemž jsem se snažila postihnout v dokladech všechny oblasti mluvního styku. Zachycovala jsem tedy nejen promluvy oficiálního rázu, ale i mluvu hovorovou.

Pokud běží o metodický postup, sbírala jsem materiál jen s odchylnými realizacemi hlásek před jedinečnými souhláskami. K těm jsem připojila také hlásku *v*, protože jde o hlásku, před níž k hlasové asimilaci nedochází, ačkoliv sama má schopnost být asimilována a v dnešním repertoáru souhlásek by mohla být pokládána za párovou.

1.2 Pro každý mluvní styl, v němž se objevoval zkoumaný jev, byl získán různý počet dokladů. Jiný počet dokladů se také objevil pro asimilaci znělosti neslabičných předložek před jedinečnými konsonanty a pro realizaci asimilace hlasu slabičných předložek a plnovýznamových slov k jedinečným hláskám. (S tímto druhým případem jsem se setkávala poměrně řídkěji.)

¹ Bohuslav Hála a kol., *Výslovnost spisovné češtiny I²*, Praha 1967.

Při třídění získaného materiálu jsem musela přihlídnout k různým okolnostem, za kterých byl mluvní projev realizován:

- a) opora mluvy v psaném textu,
- b) promluva improvizovaná,
- c) zaměření projevu na širší plénum určitého okruhu posluchačů,
- d) projev určený pro posluchače jediného.

1.3 Při sledování asimilací jsem se setkala celkem se sedmi typy promluv: referát (*ref*), vyprávění (*vyp*), rozhovor (*roz*), předčítání (*čet*), umělecký přednes (*rec*), scénická řeč (*hra*) a realizace neznámého textu určeného pro jediného posluchače (*exp.*). Mluvčí byli rozděleni do čtyř skupin: skupina *B* (bohemisté), skupina *M* (mluvčí se znalostí spisovné výslovnosti po praktické stránce), skupina *S* (mluvčí s výslovností nespisovnou) a skupina *P* (mluvní profesionálové).

Při výkladu dokladů z přímého poslechu byla brána v úvahu i otázka mluvního tempa, které tu hraje důležitou úlohu. Materiál byl zaznamenáván jen tam, kde byl mluvní projev klidný, tzn. kde jsem mluvní tempo považovala za „střední tempo“.

1.4 Při svém výzkumu jsem použila i experimentální metody. Kromě sbírání materiálu přímo z promluvy jsem totiž užila zvláště sestaveného testu. V testu bylo použito vět ze cvičení na správnou ortoepickou výslovnost hlásek mezi slovy před jedinečnými konsonanty a před *v* z „České divadelní mluvnice“ Klementiny Rektorisové.² Krom toho byla provedena analýza přednesu souvislé krátké ukázky literární.³

1.5 Vedle sledování asimilace k souhláskám byl také sbírán materiál zachycující realizace spojení koncového párového konsonantu jednoho slova s vokálem slova následujícího. Zde může docházet ke třem různým realizacím, z nichž nejsou všechny z hlediska ortoepie považovány za správné. Buď se mezi oběma slovy realizuje ráz a konsonant prvního slova zůstává nezměněn (*nezlop otce*), nebo se ráz nerealizuje, avšak konsonant je vysloven jako neznělý (*nezlop-otce*) a konečně může dojít k případu, že vokál počíná bez rázu a konsonant se sonorizuje (*nezlob-otce*). — V tomto třetím případě bychom tedy mohli mluvit o určitém druhu znělostní asimilace.

Poněvadž pro studium realizací párových konsonantů před vokály následujícího slova bylo poměrně málo dokladů z přímého pozorování, pracovala jsem především experimentální metodou. Sestavila jsem test, kde se vyskytoval daný jev v obou možných variantách (předložka + plnovýznamové slovo, plnovýznamové slovo + plnovýznamové slovo), a tento test byl registrován na magnetofonový pásek v mluvě dvacetipěti subjektů. Test jsem pak doplnila analýzou z poslechu divadelní hry.⁴

² Klementina Rektorisová, *Česká divadelní mluvnice*², Praha 1944, s. 90.

³ Zdeněk Pluhař, *Úspěch*, Praha 1955; s. 20, ř. 3–15.

⁴ Artur Miller, *Pohled z mostu*.

2. Asimilace hlasu u neslabičných předložek před jedinečnými konsonanty

Celkový počet materiálových dokladů dosáhl 1000 záznamů, z nichž téměř dvě třetiny (přesně 649) dokládá nespisovné asimilace hlasu provedené mezi jednoslabičnou předložkou a následujícím slovem počínajícím jedinečným konsonantem.

Výsledky můžeme hodnotit na podkladě 3 kritérií:

- frekvence výskytu nespisovných asimilací před jednotlivými nepárovými konsonanty;
- podíl jednotlivých skupin mluvčích na celkovém počtu dokladů;
- podíl jednotlivých promluvvých typů na celkovém počtu dokladů.

2.1 K největšímu počtu narušení spisovných asimilací dochází před konsonantem *v* (158 případů), dále pak dominují konsonanty *j* (102), *m* (100) a *n* (96). To jsou také případy, které nejvíce působí na ucho posluchače navyklého spisovné výslovnosti. U souhlásky *r* bylo zaznamenáno 78, u *l* 59 a u *ň* 56 případů:

před souhláskou:	<i>v</i>	<i>j</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>r</i>	<i>l</i>	<i>ň</i>
počet případů:	158	102	100	96	78	59	56
v procentech:	24,4	15,7	15,4	14,8	12	9,1	8,6

2.2 Naprosto převládá skupina mluvčích *S* s více jak polovinou všech nasbíraných dokladů (343), po ní následují mluvčí skupiny *M* (131) a skupina *B* (113). Menšinu tvoří skupina mluvčích profesionálů *P* (62 záznamů):

mluvčí:	<i>S</i>	<i>M</i>	<i>B</i>	<i>P</i>
počet:	343	131	113	62
v procentech:	52,8	20,2	17,4	9,6

2.3 Nejčastěji dochází k neortoepické realizaci asimilace hlasu v promluvvém typu *roz* (367), dále pak ve *vyprávění* (126) a v typu *ref* (116).

Podíl dokladů získaných pro typy *čet*, *hra* a *rec* je tu minimální:

typy:	<i>roz</i>	<i>vyp</i>	<i>ref</i>	<i>hra</i>	<i>čet</i>	<i>rec</i>
počet:	367	126	116	28	9	3
v procentech:	56,6	19,2	18	4,3	1,4	0,5

3. Sandhiové asimilace hlasu před jedinečnými konsonanty

Při vyhodnocování těchto asimilací byl zachován též postup jako u neslabičných předložek. K sandhiovým asimilacím, které vybočují z ortoepické normy, docházelo méně často než u neslabičných předložek. Celkem bylo sebráno 351 dokladů, které byly roztříděny podle výše uvedených hledisek, přičemž výsledky byly porovnány s předcházejícími závěry.

3.1 Rozdělení výskytu neortoepických realizací asimilace hlasu před jednotlivými konsonanty je tu rovnoměrnější. Žádný z nich nezaujímá tak výsadní postavení jako *v* u asimilací po neslabičných předložkách. Není však bez zajímavosti, že konsonanty *v*, *j*, *m* figurují na prvních třech místech i zde, i když v pozměněném pořadí, a až na konci řady je vibranta *r* a nazála *ň*:

před souhláskou:	<i>v</i>	<i>j</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>r</i>	<i>l</i>	<i>ň</i>	celkem
počet případů:	53	80	62	40	35	41	40	351
v procentech:	15,2	22,9	17,8	11,4	9,4	11,9	11,4	100

3.2 Při podílu mluvčích má tu opět převahu skupina *S* s nadpoloviční většinou záznamů (205), také mluvčí *M* jsou čteně zastoupeni. Patrný je tu pokles podílu mluvčích *B*, zato je výraznější u mluvních profesionálů (*P*):

mluvčí:	<i>S</i>	<i>M</i>	<i>B</i>	<i>P</i>	celkem
počet:	205	83	23	40	351
v procentech:	58,7	23,6	6,3	11,4	100

3.3 U asimilací sandhiových se ukazuje jasná převaha dokladů patřících k promluvovému typu *roz* (216), podobně jako u asimilací jednoslabičných předložek. Naopak nevyskytl se tu ani jediný doklad u promluvového typu *rec*, podíl ostatních kategorií je přibližně týž jako u jednoslabičných předložek:

typ:	<i>roz</i>	<i>vyp</i>	<i>ref</i>	<i>hra</i>	<i>čet</i>	<i>rec</i>	celkem
počet:	216	60	39	30	6	—	351
v procentech:	61,7	17,1	11,1	8,4	1,7	—	100

4. Celkový přehled realizovaných asimilací

4.1 Pro jednotlivé promluvové typy byla vypracována tato tabulka:

Konsonant	skupina	<i>S</i>	<i>M</i>	<i>B</i>	<i>P</i>	Celkem
	↓ pozice ↓					
<i>v</i>	po předl.	67	31	40	20	158
	sandhi	38	5	3	7	53
<i>j</i>	po předl.	55	19	16	12	102
	sandhi	36	21	7	16	80
<i>m</i>	po předl.	62	15	12	11	100
	sandhi	32	22	3	5	62
<i>n</i>	po předl.	56	16	14	10	96
	sandhi	29	5	2	4	40
<i>r</i>	po předl.	32	23	19	4	78
	sandhi	21	9	3	2	35
<i>l</i>	po předl.	37	11	8	3	59
	sandhi	24	9	5	3	41
<i>ň</i>	po předl.	34	16	4	2	56
	sandhi	25	12	—	3	40
Celkem		548	214	136	102	1000
V procentech		54,8	21,4	13,6	10,2	100

Frekventností dokladů zcela jasně dominuje skupina mluvčích *S*, u nichž jsem zaznamenala více než polovinu z celkového počtu dokladů (548). Většina dokladů u této skupiny mluvčích byla zaznamenána v promluvách, kde nešlo o jejich formální stránku, která byla podružná, ale především o obsah, o určité sdělení. Příčinou vysokého výskytu odchýlných realizací u této skupiny je slabší návyk užívat spisovné výslovnosti a méně pečlivá, někdy snad i pohodlná výslovnost. Takřka jedna čtvrtina záznamů u nespisovných asimilací (214) náleží skupině mluvčích *M*. Tito mluvčí užívají v některých svých projevech spisovného jazyka. U skupiny mluvčích *B* jsem zachytila 136 dokladů na zkoumaný jev, což je počet poměrně překvapivě velký ve srovnání s ostatními skupinami mluvčích. Jedná se totiž o mluvčí odborně vzdělané, velmi dobře obeznámené se spisovným jazykem, ovládající ortoepickou normu jak po stránce teoretické, tak praktické. Můžeme je považovat za uvědomělé uživatele spisovného jazyka, protože jsou u nich všechny předpoklady, aby nedocházelo k přestupkům proti ortoepické normě. Dochází-li k nim, nemůžeme si je proto vysvětlit příčinami uvedenými u předcházejících skupin. Nabízí se zde vysvětlení silného vlivu nářečního prostředí, v němž se tyto mluvčí pohybují. Toto vysvětlení snad ještě může podporovat zjištění, že mluvčí *B* realizovali nesprávné asimilace nejen v projevech improvizovaných, ale dost často i v projevech připravených, promluvového typu *ref*. Příležitostně jsem pak zjistila, že většina mluvčích si ani nebyla vědoma takové realizace, ne však z neznalosti, ale z přesvědčení, že vyslovovali naprosto správně. (Přitom je zajímavé, že třebaže mluvčí *M* a *B* si běžně neuvědomují tzv. moravismy v řeči vlastní i v řeči jiných, nesou je nelibě v dabovaných filmech a na scéně v klasických hrách, kde je pociťují jako rušivý prvek.)

Nejmenší počet dokladů na nesprávné (či méně vhodné) realizace byl zachycen u mluvčích *P*, fakt, který nepřekvapuje vzhledem k tomu, že jde o mluvčí profesionály, kteří dostávají zvláštní přípravu pro ortoepickou výslovnost. Je proto do jisté míry záležející poměrně vysoké procento (10,2 %) z celkové počtu 1000 dokladů. Jedná se ve směrě o záznamy z projevů brněnských herců a hlasatelů brněnského rozhlasu. Tyto realizace se rozhodně nedají přičítat neznalosti ortoepické normy, nedbalé výslovnosti nebo podobným faktorům, ale jsou vysvětlitelné, analogicky jako u předcházející skupiny, vlivem nářečního prostředí.

4.2 Pokud jde o druhé hledisko, o náležitost dokladů k určitému promluvovému typu, podává přehled tabulka na str. 86.

Převládá typ *roz*, který se podílí na všech neortoepických realizacích více než 50 procenty (583 záznamů). Je tu patrná přímá závislost mezi tímto typem a jeho realizovateli (mluvčími skupiny *S*). Podobná závislost je mezi promluvoými typy *ref* a *vyp* s více než 34 procenty záznamů a mluvčími *B* a *M*, kteří je realizovali. Promluvové typy *čet*, *hra* a *rec* s necelými 8 procenty záznamů jsou zase v podstatě doménou mluvčích skupiny *P*.

5. Analýza testů

V prvním testu sestaveném z vybraných vět se vyskytovalo celkem 27 potenciálních realizací zkoumaného jevu, v druhém testu (krátký souvislý úryvek z románu) bylo celkem 12 možností realizovat asimilaci hlasu před jedinečným

Konsonant	Typ	roz	vyp	ref	hra	čet	rec	Celkem
	↓ pozice ↓							
<i>v</i>	po předl.	72	39	33	9	4	1	158
	sandhi	37	11	5	—	—	—	53
<i>j</i>	po předl.	59	18	18	6	1	—	102
	sandhi	50	8	5	16	1	—	80
<i>m</i>	po předl.	60	19	13	5	1	2	100
	sandhi	34	7	13	3	5	—	62
<i>n</i>	po předl.	57	13	21	5	—	—	96
	sandhi	24	9	3	4	—	—	40
<i>r</i>	po předl.	36	20	20	—	2	—	78
	sandhi	16	12	5	2	—	—	35
<i>l</i>	po předl.	39	11	7	2	—	—	59
	sandhi	28	5	6	2	—	—	41
<i>ň</i>	po předl.	44	6	4	1	1	—	56
	sandhi	27	8	2	3	—	—	40
Celkem		583	186	155	58	15	3	1000
V procentech		58,3	18,6	15,5	5,8	1,5	0,3	100

konsonantem. Oba testy byly realizovány v mluvě 10 subjektů, při jejichž výběru jsem dbala na to, aby byli zastoupeni mluvčí různého věku, různého sociálního postavení a rozdílného vztahu ke spisovnému jazyku.

5.1 Analýza testu sestaveného z vybraných vět.

V testu bylo celkem 27 potenciálních možností realizovat asimilaci, což při počtu 10 mluvčích dává úhrnné číslo 270 možných realizací. Z tohoto potenciálního počtu byla neortopedická realizace provedena v 159 případech (58,8 %). Je tedy patrné, že tyto asimilace jsou jevem konstantním, nikoliv nahodilým nebo málo frekventním. (Procento by bylo patrně i vyšší, kdyby nebyl mezi mluvčími zahrnut i školák, který si teprve vytváří návyk souvislé četby; proto jeho četba byla méně souvislá, s častým oddělováním slov patřících do jednoho mluvního taktu; v důsledku toho docházelo i k pauzám právě v pozicích před jedinečnými konsonanty.)

5.11 Mezi mluvčími jsou, pokud jde o realizace, značné rozdíly. Vedle subjektů, u nichž je realizace asimilací častá (50 %—80 %), jsou i mluvčí s menší frekvencí tohoto jevu (s procentem oscilujícím mezi 40 %—50 %). Zajímavý je také konfrontační pohled na charakteristiku mluvčích. Realizace asimilací není většinou v přímé relaci se sociálním postavením mluvčího, případně s jeho vztahem k spisovnému jazyku. Tak např. největší počet nespisovných asimilací vůbec realizoval učitel. Za ním pak následují starší žena v domácnosti a mladý učeň, u něhož bychom předpokládali jistou perseveraci školské jazykové výchovy, zejména proto, že dokonce ještě neztratil úplný kontakt se školou.

Střední vrstvu, pokud jde o frekvenci asimilací, představují shodně dva důchodci neobeznámení s ortoepickou normou výslovnosti. Příčiny asimilací je tedy třeba hledat především v jazyku prostředí, v němž se mluvčí utvářel a utváří. (Vždycky tu ovšem bude záležet i na tempu řeči.)

o.12 Některé asimilace jsou velmi produktivní, realizovali je všichni mluvčí (už *mi*, už *nám*, už *ráno*, až *maminka*) nebo velká většina z nich (být *líto*, deset *let*, už *líbají*, být *rád*, *jednat rozhodně*, *podat lék*), jiné asimilace jsou málo produktivní (umíš *lépe*, *všech národů*, budeš *ráda*, *všech lidí*, *tys věru*, *dnes máme*). — Za produktivní považují asimilace realizované 6 nebo více subjekty, za neproduktivní pak ty asimilace, které realizovali méně než 4 mluvčí.

Procentuální zachycení faktu, před kterými jedinečnými konsonanty jsou asimilace produktivní či neproduktivní, sice není reprezentativní vzhledem k nestejnému počtu jedinečných konsonantů v asimilačních potenciálních pozicích. (Test také neobsahoval všechny jedinečné konsonanty.) Přesto je patrné, že velmi produktivní je zde většina asimilací před konsonanty *m* a *l*, zatímco na málo produktivních asimilacích se podílejí celkem rovnoměrně ostatní jedinečné konsonanty. Otázka produktivnosti či neproduktivnosti je nepochybně také závislá na členění promluvy, zejména na příslušnosti či nepřislušnosti sousedících slov do jednoho taktu, a v souvislosti s tím i na slovních druzích. Je nesporné, že například u krátkých adverbii, tvořících s následujícím slovem jeden mluvnický takt, budou asimilace koncového konsonantu značně produktivní (už *mi*... 10, už *mám*... 10, už *ráno*... 10, už *líbají*... 8, atd.); málo produktivní budou asimilace mezi slovy s méně těsnou vazbou (*tys věru*... 2, *dnes máme*... 2, *umíš lépe*... 1, *budeš ráda*... 1, atd.).

5.2 Analýza souvislého textu

V souvislém textu bylo 12 potenciálních možností realizování asimilace, které násobeny počtem subjektů dávají úhrnný počet 120 potenciálních asimilací. Z toho bylo skutečně realizováno 67 možností, tj. 55,8 %. Je to tedy obraz značně podobný tomu, který byl získán u uměle sestaveného testu. Pokud jde o jednotlivé mluvčí, jsou zde sice mezi nimi rozdíly u obou testů je však v realizacích těchto mluvčích vzácná shoda.

Velmi produktivní jsou realizace asimilací před *m* (*jak mohl*, 8; *člověk má*, 7), před *n* (*nedát* na sobě, 9; *znát nadšení*, 7; *k nejlepším*, 7), neproduktivní pak před konsonantem *j* (*výbuch jako*, 0, *nos jak*, 0). Pokud jde o závěry týkající se členění promluvy, pak i zde se uplatňují stejnou měrou. Ukáží to na dvou typických příkladech: slova „*jak mohl*“ jsou v daleko těsnějším svazku než slova „*nos jak*“. To se promítá i do produktivnosti, protože v prvním případě jsou realizace této asimilace produktivní (8 případů), v druhém pak neproduktivní (0 případů).

6. Mezislovní asimilace hlasu před vokály

Pro namluvení testu z vybraných vět a souvislého textu byl zvolen větší počet subjektů (25 osob) než pro analýzy předchozí. Při volbě mluvčích jsem se opět snažila docílit jisté proporcionality, pokud jde o jejich věk a sociální zařazení.

6.1 Uměle připravený test sestával z 20 vět, z nichž 10 zahrnovalo případy, kde se vyskytovalo spojení neslabičné konsonantické předložky se samohláskou následujícího slova, v ostatních větách plnovýznamové slovo končící párovou souhláskou bylo spojeno se samohláskou následujícího plnovýznamového slova.

6.11 Věnujme nejprve pozornost realizacím, v nichž se vyskytovalo spojení neslabičné konsonantické předložky se samohláskou následujícího slova. Znásobením počtu příkladů na realizace (10) počtem mluvčích (25) dostaneme číslo 250. Výchozím bodem analýzy je tedy 250 možných realizací, na nichž participují všechny tři možnosti (*nezlop'otce, nezlop-otce, nezlob-otce*), a to dosti nerovnoměrně. Je tu vidět jasnou převahu realizací s rázem, které jsou zastoupeny více než dvěma třetinami (celkem 173), poměrně dosti je realizací legátových se souhláskou neznělou (58) a jen nepatrně jsou zastoupeny realizace legátové se znělou (19).

Pro kombinaci předložky *k* s následující samohláskou jsme měli dáno 100 potenciálních realizací, pro zbývající dvě kombinace (*s* a násl. samohláska, *v* a následující samohl.) po 75 potenciálních možnostech. Již při zběžném pohledu je patrné, že i takto v rámci každé kombinace je zachováno v podstatě stejné rozvrstvení mezi zmíněnými třemi realizacemi. Výrazně tu převažují realizace s rázem a nepatrným počtem jsou zastoupeny realizace legátové se znělou souhláskou. (S výjimkou kombinace *v* + samohláska, kde u bezrázových realizací je počet obrácený.)

6.12 Podívejme se nyní na druhý test, který zachycuje tentýž jev, avšak mezi dvěma slovy s plným významem. Nejde tu o jev kvalitativně odlišný, ale spíše analogický k předcházejícímu. Z celkového počtu 250 možností připadlo tu 175 na realizace s rázem, 50 na realizace bez rázu a s neznělou souhláskou a pouhých 25 na legátové realizace se znělým konsonantem. Vezmeme-li v úvahu realizace prvního i druhého testu, pak z celkového počtu 500 možností, které byly dány oběma testy, bylo plných 348, to znamená téměř 70 %, realizováno s rázem, asi 20 % (přesně 108) bez rázu s neznělou souhláskou a jen 10 % (44) bez rázu se souhláskou znělou. Vnucuje se také porovnání bezrázových realizací na jedné straně a realizací rázových na straně druhé. A tu vidíme, že stojí k sobě v proporcí 3 : 1 (přesněji 348 : 152). To vše vede k formulaci závěru, vyplývajícího z této analýzy (pro niž snad 500 možností bylo jistým reprezentativním základem). Zatímco realizace bez rázu je v mluvě na Brněnsku značně produktivní, je realizace bez rázu se současnou asimilací znělosti konsonantu jevem dosti řídkým. Kdybychom se pak podívali blíže na věkovou strukturu mluvčích, dá se zjistit, že většina mluvčích realizujících legátově a s asimilací je buď z oblastí na východ od Brna, nebo patří ke generaci starší. První zjištění tedy potvrzuje všeobecně uznávaný fakt, že v českých zemích ubývá rázu směrem k východu, druhé zjištění by snad mohlo ukazovat na starší stav realizací.

6.2 Pro analýzu souvislého textu jsem zvolila hru, připravovanou k uvedení posluchači IV. ročníku (obor herectví) Janáčkovy akademie múzických umění. Od analýzy tohoto textu jsem si slibovala potvrzení svých dřívějších pozorování z poslechu i ověření, byť jen částečné, závěrů z analýzy uměle připraveného

testu. Navíc tu přistupovala i specifická realizace adeptů hereckého umění, kteří jednak prošli fonetickou přípravou jak teoretickou tak i praktickou, jednak jsou z hlediska své profese zainteresováni na ortoepičnosti svých promluv, o niž podvědomě i vědomě usilují.

6.21 Průzkum jsem provedla tímto způsobem: Nejdříve jsem zjistila v textu všechny případy, kde se vyskytoval zkoumaný jev, a to odděleně ve spojení předložky s plnovýznamovým slovem a ve spojení dvou plnovýznamových slov. U posledního případu jsem ovšem vypustila takové kombinace, které — třebaže z hlediska strukturního splňují naši podmínku — nevyhovují z hlediska členění promluvy, protože jsou od sebe odděleny obligátní pauzou (neskýtají tedy v důsledku této okolnosti možnost pro různost realizací).

Kritériem pro posouzení těchto případů nebyla ovšem jen interpunkční znaménka (především čárka), protože tato znaménka mnohdy neodpovídají logickému členění promluvy a jsou často jen formálními značkami. (V konkrétních případech, např. někdy označují jen místo pauzy fakultativní, jindy text ani realizaci pauzy nepřipouští.)

6.22 Nato jsem přistoupila k zachycení realizací na třech zkouškách. Tak jsem získala pro každou kombinaci záznam tří realizací, které nebyly ve všech případech identické, ale v podstatě se kryly. Celý kolektiv herců jsem pak považovala za reprezentanta profesionální mluvy.

6.23 Pro analýzu kombinací neslabičné předložky (realizovanou párovou souhláskou) s následujícím plnovýznamovým slovem počínajícím na samohlásku, jsem celkem zachytila 24 případů; z nich bylo 8 realizací s rázem, 7 realizací bez rázu a s předložkou neznělou, 9 realizací bez rázu se sonorizací předložky.

6.24 Další analýzou textu jsem získala 81 kombinací plnovýznamového slova zakončeného párovou souhláskou s plnovýznamovým slovem začínajícím samohláskou. Z 81 možných realizací převládají realizace s rázem (58) — vysvětlením by snad mohla být podvědomá snaha mluvčích o zachování fonetické samostatnosti plnovýznamových slov — a jen necelou třetinou na celkovém počtu (23) se podílejí realizace bez rázu (6 s neznělým konsonantem, 17 bez rázu se sonorizací souhlásky). Snad poněkud překvapujícím se může zdát převaha realizací bez rázu a se sonorizací konsonantu nad realizacemi bez sonorizace, jež se ukazuje jak v celkovém počtu, tak i u jednotlivých konsonantů. U jednotlivých typů je patrná velká disproporce kombinací, která je dána okolností, že tu jde o souvislý text, který nebyl zvláště pro výzkum vybrán. Některé souhlásky jsou velmi frekventní (*k, t, š, c*), zatímco jiné se vyskytují v textu (jako ostatně v repertoáru českých fonémů vůbec)⁵ vzácněji (*f, č, ch*).

6.3 V celém textu se vyskytlo 105 kombinací, kde došlo ke spojení párového konsonantu jednoho slova s následujícím vokálem slova druhého. Z nich byly téměř dvě třetiny realizovány s rázem (66), více než 10 % bylo realizováno bez

⁵ Věra Mazlová, v čas. *Náš řeč* 30 (1948) 106.

rázu s neznelým konsonantem (13) a více než 20 % bylo vysloveno bez rázu se znelým konsonantem. Srovnáme-li bezrázové realizace s realizacemi s rázem, pak zjišťujeme, že stojí ve vzájemném poměru přibližně 1 : 2 (39 : 66).

6.4 Celkový přehled výsledků analýzy

Spojíme-li výsledky získané analýzou testu z vybraných vět s výsledky z analýzy souvislého textu, je možno formulovat obecnější závěry.

6.41 Do hodnocení bylo pojato celkem 605 kombinací, z nichž 68,4 % (414) bylo realizováno s rázem a 31,6 % (191) bez rázu. Je tu tedy zachován poměr analogický tomu, jenž byl zjištěn jak analýzou uměle sestaveného testu, tak i textu souvislého. Lze tedy říci obecně, že v druzích promluvy, které jsem zkoumala, se uplatňuje s převahou výslovnost s rázem, a to asi v poměru 2 : 1 k výslovnosti bez rázu. Můžeme z toho rovněž dedukovat, že jestliže tento poměr je stejný i u souvislého textu (realizovaného posluchači JAMU), nebude patrně faktor generační tak významný, jak by se to mohlo zdát podle výsledků rozboru uměle sestaveného testu.

6.42 Moje práce je ovšem jen synchronním průřezem mluvy na Brněnsku. Bylo by proto nesprávné formulovat tu obecnější závěry o jevu, který je v neustálém pohybu. Přesto však by se podle rozboru dalo soudit, že legátové realizace s asimilací předcházející souhlásky jsou na ústupu a že bude přibývat realizací s rázem, jak je slyší i mluvčí na Moravě denně z rozhlasu i z televize a jak je slyší od většiny učitelů dětí ve škole. Výslovnost s asimilací se bude držet jen v mluvě hovorové. Jakmile se však mluvčí bude snažit o projev spisovný, objeví se v jeho mluvě tendence k potlačování asimilací, jak se to projevilo i při pokusech.

6.43 Bylo by ostatně zajímavé sledovat soustavně některé mluvčí z naší kategorie *M*. U několika subjektů jsem zjistila, že se v jejich řeči projevuje vliv situace. Zatímco při čtení textu jsou jejich realizace zcela spisovné, není tomu tak v mluvě hovorové. Zde čím je hovor intimnější, tím více se v něm objevuje tzv. moravismů. Takže u těchto mluvčích bychom mohli jejich ne-spisovné realizace pokládat za svého druhu stylistické varianty.

7. Závěry

Podniknutý průzkum ukázal, že asimilace znělosti před jedinečnými konsonanty a asimilace před následujícími samohláskami jsou jedním z nejvýznamnějších diferenciačních prvků mluvy na Brněnsku (a také na většině moravského území) od výslovnosti běžné v obecné češtině. Je ovšem ve stavu značné labilnosti. K té okolnosti přihlíží i návrh výslovnostní normy, který v některých případech připouští dubleta.⁶

Výzkum měl ukázat na současné tendence synchronní analýzy zkoumaného jevu. Pokusila jsem se zachytit tento jev na podkladě různorodého materiálu, získaného jak poslechem, tak i experimentální cestou.

⁶ *Výslovnost spisovné češtiny*, s. 37.

7.1 Pokud jde o díleč výsledky z první části výzkumu, je možno říci, že všechny asimilace nejsou stejně frekventní. Největší tendence k asimilacím se projevila u souhlásky *v*, která v materiálových dokladech asimilovala předcházející konsonant v 211 případech (158 případů po neslabičné předložce a 53 asimilací sandhiových), dále u konsonantu *j*, kde k neortoepické realizaci došlo v mých dokladech ve 182 případech (102 případů ve spojení neslabičné předložky s následujícím slovem a 80 případů asimilací sandhiových). Konsonantem s nízkou frekvencí nespisovných asimilací je *ň*, před níž jsem zjistila 96 takových asimilací (56 po neslabičné předložce a 40 mezi slovy). — Ovšem nesmíme tu zapomínat na okolnost, že *ň* má vůbec nízkou frekvenci v repertoáru českých fonémů.

7.2 V druhé části výzkumu jsem se soustředila na sledování asimilace souhlásek k následující náslovné samohlásce. Celkem lze říci, že se zde ukazuje mezi třemi možnými realizacemi převaha realizací s rázem. Avšak ani frekvence realizací bezrázových, ať se znělým či neznělým konsonantem předcházejícího slova, není vzácná. Neboť výsledky analýzy, zejména souvislého textu, ukazují tu do jisté míry na latentní tendenci k realizacím legátovým; ta se velmi často objevuje i u mluvních profesionálů.

7.3 Vliv nářečního prostředí působí velmi silně, především u starší generace, u níž znělostní asimilace jsou v hovorové řeči pravidlem. U mladší generace vlivem školní výchovy a především vlivem veřejných telekomunikačních prostředků se šíří realizace běžné v obecné češtině. Asimilace jsou v jejich mluvních projevech méně frekventní a nářeční varianty se u nich stávají spíše variantami stylistickými.

K ВОПРОСУ ОБ УПОДОБЛЕНИИ СОГЛАСНЫХ НА ГРАНИЦЕ СЛОВ В РЕЧИ РАЙОНА Г. БРНО

Статья посвящена исследованию т. наз. моравизмов, т. е. уподоблению глухих согласных к последующим непарным согласным (*ж, н, нь, й, л, р*) и к согласному *в*, далее уподоблению конечного согласного одного слова к последующему гласному. Эти уподобления считаются диалектными и нелитературными, и лишь в единичных случаях здесь допускаются дублеты.

На основе примеров, отмеченных в устной речи, а также и по реализации подготовленных текстов автор прослеживает уподобления к отдельным согласным, распределяя при этом говорящих на несколько групп (S — обиходное местное произношение, M — говорящие со знанием литературного произношения, B — богемисты, P — речевые профессионалы). Притом принимается в расчет также обстановка, в которой реализовался речевой акт (*гоз* — обиходно-разговорная речь, *вур* — повествование, *реф* — доклад или лекция, *хра* — сценическая речь, *гес* — художественная декламация, *ехр* — реализация заранее подготовленного для обследования текста).

Изыскания обнаружили, что т. наз. моравизмы, с одной стороны, представляют характерную черту местных говоров, но, с другой стороны, находятся в настоящее время в состоянии значительной шаткости. Их частотность не всегда одинакова. Чаще всего имеет место уподобление перед согласным *в*, реже всего — перед *нь* (в случаях сочетания неслогового предлога с последующим словом, и между двумя словами). Что же касается уподобления к последующему гласному, то здесь существуют три возможности: реализация с твердым приступом (*ot'otce*), реализация без твердого приступа, со связью легато с последующим гласным (*ot-otce*), реализация со связью с последующим гласным при одновременном уподоблении согласного (*od-otce*). Преобладает произношение с твердым

приступом, однако скрытое тяготение к произношению без твердого приступа здесь проявляется даже у речевых профессионалов.

В отношении обстановки речевого акта, чаще всего моравизмы встречаются в общедно-разговорной речи, представляя у говорящих старшей генерации прямо правило. В речи младшего поколения, под влиянием школьного образования и под воздействием публичных телекоммуникационных средств моравизмы оказываются менее частыми, и диалектные варианты становятся тогда стилистическими вариантами. Поэтому моравизмы крайне редки при чтении текста и при художественной декламации, появляясь иногда на сцене, где местами могут проскользнуть элементы местного разговорного стиля. Интересно, что в дублированных фильмах и на сцене в классических пьесах подобные моравизмы ощущаются как нарушающие элементы даже теми говорящими, которые в других речевых стилях к реализациям подобного рода нечувствительны.

Перевел Р. Мразек